

MESSZIRŐL JÖTT EMBEREK Családjogi esetek a 18. századból*

Az alábbiakban négy, a 18. század utolsó harmadából származó családjogi esettel – házasság, válás, sógorházasság, *aguna* ügyekkel – ismerkedünk meg. Érdeklődésünk középpontjában nem a *halákhikus* vonatkozások állnak – bár a történetek értelmezéséhez ilyesmire is ki kell térnünk –, hanem egy általánosabb mentalitástörténeti kérdéskör: a határátlépések problémája, elsősorban annak a közösségnek a szempontjából, amely nem tudja az egyébként szokásos kontrollját gyakorolni az egyén felett, mivel gátolt az információszerzése. Forrásaink responsumok, melyek, mint a műfaj elnevezése is mutatja, kérdésekre – jogi, rituális, morális vagy exegetikai kérdésekre – adott feleletek, állásfoglalások. A kérdéseket leggyakrabban egy rabbi, ritkábban magánszemély vagy közösség teszi fel, és egy megfelelő tekintéllyel bíró rabbi válaszolja meg. A kérdéseket és válaszokat (héberül: *seelot u-tesuvot*) később a rabbi maga, vagy gyermekei, tanítványai kötetbe rendezték, nyomtatásban is közreadták, hogy a válaszban megvizsgált szempontok és kifejtett érvek később iránymutatásul szolgálhassanak más, hasonló esetek megítéléséhez. Ezek a nyomtatott munkák – már csak azért is, mivel sok példányban léteztek – sokkal jobb eséllyel maradtak fenn, mint a közösség belső történetének egyéb forrásai, így ma igen értékes adalékokkal szolgálnak az egykori zsidó községek megismeréséhez. A négy rövid esettanulmányból általánosító következtetéseket csak erős fenntartásokkal vonhatunk le; a megállapítások mégis bizonyos tendenciát mutatnak, és ezek egybevágnak a korszak más forrásaiból kirajzolódó képpel.

Mind a négy eset a korabeli Magyarországon játszódtott, bár a pontos helyszínt nem mindegyiknél tudjuk. Ahol tudjuk: Munkács, Köpcsény és Aszód. A rabbik ellenben, akiket megkérdeztek, akiknek a responsum-gyűjteményéből ismerjük az eseteket, nem magyarországiak. Ezt a körülményt kétfelől tudjuk megmagyarázni. Egyrészt 1789 után – Meir Barby (1729–1789) pozsonyi és Aser Lemil Glogau (1709–1789) kismartoni rabbi halálával – hiány támadt az igazán mértékadó tekintélyekből a Magyarországon működő rabbik körében, ezt pótolták távolabbi rabbik véleményének kikérésével. Másrészt talán szerepet játszott a választásban az is, hogy az állásfoglalásra kért rabbik maguk Lengyelországból származtak, így remélni lehetett, hogy járatosak a „messziről jöttek” kiindulási helyének viszonyaiban. A vizsgált responsumok Ezekiel Landau (1713–1793) prágai rabbi¹ *Noda bi-Jehuda* című gyűjteményéből (Prag,

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézet munkatársa.

¹ A 18. század második felének meghatározó rabbinikus tekintélye az askenázi zsidóságban. A lengyelországi Opatówban született. Fiatalon Brodyban majd Jampolban működött, 1754-től haláláig, közel négy évtizeden át Prága és egész Csehország főabbija, egyben a híres prágai jesiva vezetője volt. Responsum-gyűjteményén kívül Talmud-kommentárjai, prédikációi és alkalmi beszédei is megjelentek nyomtatásban. Magyarországi adatokat tartalmazó döntvényeihez lásd BÁNYAI 2008.

1811) és Jehuda Löb Margaliot (1747–1811)² *Peri tevua* című gyűjteményéből (Novidvor, 1796) valók.

A bevándorlás – mint ez jól ismert – a 18. század végi magyarországi zsidóság egyik meghatározó társadalomtörténeti jelensége, így nyilvánvalóan a korszak zsidó közösségeinek is volt tapasztalata ezen a téren. Mind a már letelepedési joggal rendelkezők, a földbirtokosi privilégiumokban lefektetett jogaikat féltők és a később érkezők konfliktusában, mind a közösség számára ismeretlen múltú bevándorlók ügyeiben. Mégis adódtak olyan esetek – épp ezek váltak a responsumok tárgyává –, amelyek nem voltak mindennapiak, különleges elbírálást igényeltek.

„Levelét megkaptam. (...) Abból láttam, hogy egy Magához került ügyről kérdez, egy nagy-lengyelországi (*Polin gadol*) férfiről, aki már több mint húsz éve ment oda *Ungarin* országba, és ugyanabban az időben megnősült abban az országban, és egyáltalán nem mondta az esküvőjekor, hogy fivére vagy fia volnának *Polin* országban. Több mint húsz évet töltött a feleségével, és fiút nemzett neki, aki szintén megnősült, de meghalt a fiú az apa életében, élő utód nélkül. Évekkel az esküvője után az apa elmondta, hogy volt egy felesége *Polin* országban, ahol egy faluban lakott, és az első felesége elhagyta hitét, és magával vitte egy kicsi fiát, aki tőle volt. Ő eljött onnan, és jött ebbe az országba, nem tudja, hogy az első feleségétől való fia él-e, és vajon még mindig hitehagyott-e. Mindezt sok évvel az esküvője után mondta el, és a halála előtt is beszélt arról, hogy van egy fia Nagy-Lengyelországban (*Polin gadol*), de nem tudja, hogy most miként van. Eddig a kérdése. Kérdezett a két asszonyról, hogy vajon szabadok-e *halica* nélkül, vagy kötelezettek *halicára*, és akkor mindaddig várakozniuk kell, amíg nem tudnak biztosat sógoraik felől.”³

Mint olvassuk, ez a lengyel területről érkezett férfi húsz évet élt Magyarországon, Munkácson vagy környékén, egy rendezett családban; de múltjának tisztázatlansága halála után nagyon nehéz helyzetbe hozta özvegyét, és még inkább menyét. Ennek oka az a tórai előírás (Deut 25:5–10), miszerint ha egy férfi élő utód nélkül hal meg, akkor a feleségét a férj fivére – amennyiben van ilyen – köteles feleségül venni, hogy a születendő gyermekkel fenntartsa az elhunyt nevét Izraelben: ezt nevezzük sógorházasságnak (levirátus, *jibbum*). Tényleges házasságra az európai zsidóságban az egynejlőség elrendelése miatt igen ritkán került sor, de az özvegyasszony csak akkor mehet máshoz férjhez, ha a fivér rabbinikus bíróság előtt, a *halica* szertartás során kinyilvánítja, hogy nem kívánja feleségül venni sógornőjét. Az élő utód kitételt úgy kell értenünk, hogy az apa bármely házasságából származhat, és az apa halálának idején életben kell lennie a gyermeknek vagy annak leszármazottjának. Esetünkben

² Galíciai születésű rabbi, több kelet-európai közösség rabbija, majd 1805-től Frankfurt (Oder). A korai, az orthodox vallásosság számára is elfogadott kelet-európai zsidó felvilágosodás képviselője. Szorgalmazta a héber nyelvtan művelését és a világi tudományok (természettudományok, matematika) oktatását, de a filozófiát (Mendelsohn eszméit is) a hitet aláásó tudománynak tartotta. Legismertebb műve az *Or olam al hokhmat ha-teva* (A világ fénye – a természettudományról, 1777).

³ Ezekiel Landau, *Noda bi-Jehuda* II: Even ha-ezer 144. A válasz keltezése 1792. január 6, címzettje Avraham Gottesmann (?–1814), Munkács második ismert rabbija, aki 1790-től ca. 1808-ig tevékenykedett a községben. (Valamennyi idézet fordítása a szerző munkája.)

tehát az apa halála előtt meghalt fiú nem, de az első házasságából való fiú mentesítheti az apa özvegyét.

Egy idősebb és egy fiatal özvegy sorsát kell tehát a közösségnek rendeznie, a vallási előírásokat természetesen betartva, de egyszersmind tekintettel a gyermektelen fiatal özvegy egzisztenciális és társadalmi helyzetére, amely az újbóli férjhezmenetelt sürgeti. Egy ilyen jellegű rokonfelkutatás konzuli segítséggel vagy a Vöröskereszthez fordulva napjainkban is hosszadalmas folyamat volna. Abban az időszakban, amikor az öröklődő családnevek használata a zsidóság körében még épp csak megkezdődött (legalábbis a Habsburg területeken), a kötelező anyakönyvezés még ismeretlen, és nem utolsó sorban Lengyelország feldarabolása közepette: ez reménytelen vállalkozásnak tűnhetett. A külső hatóságok bevonása a zsidóság belső ügyeibe egyébként is hagyományosan kerülendő. A szövegben – sem az idézett kérdésben, sem a hosszabb válaszban – nincs utalás arra, hogy akár csak kísérletet tettek volna az apa szavai nyomán a potenciális sógorok felkutatására. A megoldást a rendelkezésre álló csekélyke és nem túl megbízható információból igyekeztek kipróbálni, tisztán logikai úton. Az apa özvegyét ezen a módon Landau rabbi férjhez menetelre szabadnak nyilvánította. Gondolatmenetének lényege, hogy ha hitelt adunk az apa szavainak, akkor az előző házasságából való fiú felmenti az anyát a sógorra (apa fivérére) való várakozástól, ha pedig nem vesszük figyelembe az apa szavait, akkor a fivér létezéséről sem szerzünk tudomást, tehát szintén nincs miért visszatartani az asszonyt. Érvelése gyakorlatias, bár nem támadhatatlan, hisz elvben elképzelhető, hogy a másik fia is meghalt már, azonban a szövegben csak futólag említett fivére életben van. A fiatalabb nő ügye azonban pusztán logikai úton nem oldható meg. Landau ezen a ponton kihátrál a döntés felelőssége alól, visszaterheli a kérdezőre, sőt, végső soron a legkiszolgáltatottabbra, a fiatal özvegyre:

„Ha ez az asszony hisz apósának, akkor ő kétségtelenül tiltott [a férjhez menetelre], de ha nem hisz, akkor én nem mondok rá sem engedélyt, sem tiltást.”

Az ügy lezárulásáról sajnos nincs információnk. Csak találgathatunk, hogy vajon kikérték-e egy másik tekintély véleményét, aki magára vállalta a döntés súlyát; vagy megelégedtek Landau szavaival, hallgatólagos beleegyezésként értelmezve azokat az elhunyt vallomásának figyelmen kívül hagyására, végső soron az asszony felmentésére. Más esetről is látni fogjuk, hogy a kiemelkedő rabbinikus tekintélyre nem csupán az alaposabb, átfogóbb jogismeret miatt volt szükség, hanem a döntés súlya, vagy a helyzet feloldásához szükséges engedmény felvállalása miatt.

Második esetünk főszereplője is huzamosabb ideje Magyarországon élő személy, akinek élete egy pontján komoly bonyodalmat okoz múltja ismeretlen volta, ellenőrizhetetlensége. A múltját elhallgató, majd évekkel később megvalló apa szavainak hitele is megkérdőjeleződött, itt azonban határozott lelepleződés tanúi leszünk.

„Levelét megkaptam a *Risa*⁴ szent községből származó nő ügyében, aki néhány éve ott az országban szolgáló, és nem volt ismert a családi állapota,

⁴ Risa: Rzeszów héber neve (Délkelet-Lengyelország).

hogy hajadon-e, vagy sem. Amikor eljegyezték férjhezmenetelre, és elmentek Magához elrendezni a házasságot, és vizsgálódott a családi állapotáról, azt válaszolta, hogy ő özvegy, akinek a férje hitehagyott (*mumar*) volt, és *Slezia*⁵ tartományban halt meg, erről neki tanúja is van. Hozott tanút a Maga rabbinikus bírósága elé, aki tanúsította a bíróság előtt a tanúvallomás szabálya szerint, hogy hallotta két *Polin* országból érkező embertől, hogy azt mondták, hogy az említett asszony kitért férjének helységében voltak, tudakozódtak a kitért felől, és azt hallották, hogy a kitért meghalt. De azután, hogy így tanúskodott, az terjedt el, hogy a tanú beismerte, hogy hamisan tanúskodott. Elmondta a tanú, hogy úgy történt, hogy az említett asszony azt kérte tőle – mivel ő parázna, és szégyelli ezt nyilvánosságra hozni –, mondja azt, a férje kitért volt és meghalt. A nő is elismerte a tanú szavait, és azt mondta, hogy egyáltalán sosem volt férjénél, csak a szégyen miatt mondta azt, hogy volt férje, aki kitért és meghalt. (...)

Nos, én is a könnyítésre hajlok több okból is. Egyrészt, talán helyes kifogás, hogy nem volt feltétlenül szükséges azt mondania, hogy a férje hitehagyott volt, elég lett volna, ha azt mondja, hogy volt férje és meghalt. De talán azt gondolta, hogy ha azt mondja, hogy zsidóként halt meg, akkor megkérdezik őt, hogy hol halt meg, melyik zsidó temetőben van eltemetve. Megvizsgálják a dolgot, és kiderül a hazugsága, ezért mondta, hogy hitehagyottként halt meg. Így halála és temetése természetesen a keresztények között volt, és nem tudják megvizsgálni a dolgot. Nem tudta, hogy a hitehagyottal kapcsolatban további szigorítás van a viszály miatt, és azt gondolta, hogy nincs ebben vesztenivalója. Talán amiatt is szégyenkezett, hogy megkérdezik tőle, hogy miért hagyta el az országát és szülőföldjét. Azért, hogy nehogy rájöjjenek, hogy a paráznsága miatti szégyenében jött el onnan, azt mondta, hogy férjénél volt, az pedig elhagyta a hitét, és ő a hitehagyott miatti félelmében jött el az országból.”⁶

A hosszabb idézetből nem csak magát az esetet ismerhetjük meg, hanem bepillantást kapunk – bár ismét csak egy logikai fejtegetés részeként, feltételes módban – abba is, hogy mi az az állítás (információ), amely a közösség számára még ellenőrizhető, és mi az, ami már nem. Ha a múltját átírni kívánó nő szemszögéből fogalmazunk, akkor mondhatjuk úgy is, hogy miben és mekkorát kell hazudnia ahhoz, hogy már ne legyen könnyűszerrel lebuktatható. Míg egy zsidó temetőben nyugvó személy ellenőrzése fenyegető gyakorlat, addig ugyanez keresztény temetővel elképzelhetetlen. A biztonság kedvéért még földrajzilag is távolította az állítólagos férj halálhelyét. Míg a nő szülővárosa, Rzeszów (héber nevén Risa) az 1772-es annektálás után már a Habsburg birodalom részévé vált, addig Szilézia a Porosz királysághoz tartozott ekkor.

Két határvonal védte tehát a hazugságot, gátolta a rabbi és a közösség tisztánlátását. Egyrészt az ország-, sőt birodalomhatár, amely erős választó vonalnak tűnik az információáramlásban. Ezt a tényezőt azonban együtt kell értékelnünk azzal a sajátossággal, hogy a Morvaországból betelepülő zsidók

⁵ Schlesien / Szilézia.

⁶ Ezekiel Landau, *Noda bi-Jehuda* II: Even ha-ezer 9. A válasz címetette Cvi Hirs Broda (?–1821), köpcsényi rabbi ca. 1780-tól haláláig. A tudós rabbi hosszú működése meghatározó volt a község életében.

évtizedeken, sőt, akár nemzedékeken át fenntartották a kapcsolatukat származási helyük zsidó közösségével, annak földesurával; mindez múltjukat könnyedén ellenőrizhetővé tette.⁷ E két körülmény – a birodalom határának átlépése és a bevándorlás eltérő szociológiai mintázata – együttes következménye lehet az, hogy a lengyel területekről származók az igazi „messziről jött” emberek, akik, mint a szólás is tartja, azt mondanak, amit akarnak. A másik határ azonban még erősebb választóvonal a közösség kontrollja szempontjából: a zsidó és a keresztény társadalom közti határ. Az esetek középpontjában álló szereplők korábbi életének kitalált vagy valós családtagjai ezt a másik választóvonalat is átlépték, és ezekről a „kilépőkről” a zsidó közösség gyakorlatilag semmi használható információval nem rendelkezett, bármit lehetett róluk állítani; illetve, mint az utolsó esetünk mutatja majd, ők is bármit állíthattak magukról.

A jól körülbástyázott hazugság összeomlásának egyetlen oka a hamis tanú „megbízhatatlansága” volt. Váratlan módon működőképesnek bizonyul a kiszolgáltatottnak tűnő közösség egyetlen valódi védekezési eszköze, az eljárásjogi garanciák beépítése: a tanúskodás feltételeinek, menetének, a tanúként elfogadható személyek kritériumainak részletes szabályozása. E szabályozás része azon ügýtípusok felsorolása is, amelyekben az általános kéttanús szabálytól eltérően egy tanúságtétel alapján is dönteni lehet. Az asszonyok újbóli férjhezmenetelének engedélyezése – a férj haláláról tanúskodó egyetlen személy esetében is – ezek közé tartozik.⁸ A szabályozás nem helyi vagy eseti, bőségesen foglalkozik vele a Talmud és későbbi jogi munkák is, épp ezzel megadva azt a súlyt és komolyságot, amely visszatartó erejű lehet. A „hozott”, tehát a közösség, a helyi rabbinikus bíróság számára ismeretlen tanú először hajlandó volt tanúskodni „a tanúvallomás szabályai szerint”, de később ezt visszavonta, leleplezve magát és az asszonyt is.

Még különösebb helyzetet teremtett harmadik ügyünk messziről jött főhőse, aki maga-magát cáfolta meg, mikor már terhessé vált számára a korábban bizonyos előnyt, könnyebbséget jelentő állítása. A közösségnek abban kellett döntenie, hogy vajon hihet-e annak, hogy másodszorra igazat mondott az illető, vagy esetleg épp akkor hazudott, mert úgy volt előnyösebb számára. Elfogadható-e bizonyítékként mindaz, amit az öncáfolat alátámasztására előadott?

„Magyarországon átutaztamban került eléem ez a kérdés. Egy *Polin* országból származó nőtlen férfi érkezett sziván hó elején, hogy ott tartózkodjon. Érkezésétől fogva egy ötvös házában kapott szállást. Ennek az ötvösnek volt egy elvált lánya, és a vendég szívére beszéltek az emberek, hogy vegye feleségül ezt az elváltat, az ötvös lányát. De ő azt válaszolta, hogy ő kohen, és kohenként is viselkedett néhány héten át: több összejövetelen is őt tisztelték meg az áldás elvégzésével, és ő elvégezte. Amikor nem ő végezte el, akkor a házigazda engedélyt kért tőle, és ahogy szokásos, mondta, hogy „a kohen engedélyével”. Ő pedig nem tiltakozott ez ellen.

⁷ GRÜNVALD–SCHEIBER 1963. 13.

⁸ Lásd mEduy. 6:1, 8:5; bBer. 27a; bKet. 22b–23a.

Most viszont ez a vendég férfi egy másik elváltat akar elvenni, és azt állítja, hogy nem is kohen, csak mivel nem tudott menekülni az ötvöstől – akinél tartózkodott – az elvált lánya feleségül vétele ügyében, ezért adta ki magát kohénnak. Szavai alátámasztására a következőket mondta: Sziván hó elején érkezett oda, és mindjárt elérkezett savuot ünnepe⁹ Ő nem akarta felemelni a kezeit,¹⁰ és azt mondta, hogy azért nem emeli fel kezeit, mert apja utáni gyászának tizenkettedik hónapját tölti, és nem hagyta abba a kaddis-mondást¹¹ a tizenkettedik hónapban, ahogy az általában szokás. De valójában az apja több, mint négy éve halt meg, mint az fel van jegyezve a *sziddurjában*¹² a fivére kézírásával, és azért nem akarta felemelni a kezét, mert ténylegesen nem kohen, és csak emiatt mondta, hogy a gyász tizenkettedik hónapjában lévő. Igazolja szavait, hogy *sziddurjában* lévő bejegyzésről mindenki számára tudott, hogy nem az ő kézírása, bizonyára a fivére kézírása, ahogy állítja.

Mi ennek a vendég férfinak az ítélete? Kell-e hinni az utóbb mondott szavainak, hogy nem kohen, és engedni, hogy elvegye az elvált nőt?”¹³

A kohanita származás a késő ókortól kezdődően nem hivatalos iratok, hanem családi hagyományok által nyilvántartott, apáról fiúra szálló örökség. Ennek bizonytalan voltára a zsidó jog is reflektált, a későbbi korokban jogi szempontból minden kohen csak „vélelmezhetően” az.¹⁴ Bár a kohanita felmenők tanúkkal való igazolása elképzelhető, nagyon is életszerű, hogy a közösség a fiatal férfinak „bemondásra” elhitte kohen voltát, és erre tekintettel nem győzködtek tovább az elvált nő feleségül vételére. A kohenekre vonatkozó tisztasági előírások része ugyanis, hogy nem vehetnek feleségül elvált vagy betért nőt.¹⁵ A férfi későbbi nyilatkozata szerint, a számára nem vonzó házassági ajánlat udvarias visszautasítása volt egyetlen célja. Ugyanakkor a kohenek más élethelyzetekben is, főképp rituális alkalmakkor megkülönböztetett szerepet kapnak: elsőbbséget élveznek a Tóra-olvasáshoz való felszólításban, étkezés utáni áldás elmondásában stb. Az eset leírásából az rajzolódik ki, hogy ezt a kiemelt szerepet családi körben felvállalta a férfi, de a zsinagógai szertartásban kibúvót keresett alóla; itt húzta meg önmagának azt a határt, amelyet már nem akart átlépni. A kibúvót a gyászidőszak jelentette számára, amely felmentést ad a gyászoló kohennek a papi áldás elmondása, „kezeinek felemelése” alól.

Korábbi állításainak megcáfolását épp ezen a ponton, a gyászidőszak kérdésében tudta, ha nem is hivatalos irattal, de írásos feljegyzéssel alátámasztani. Mivel a kohenekre vonatkozó tilalom házassági terveinek akadályává vált, a gyászidőszakkal kapcsolatos szavainak meghazudtolásával igyekezett kohen voltát is cáfolni, mondván, mi oka lett volna erre a hazugságra, ha nem

⁹ Sziván hó 6–7.

¹⁰ A kohenek által végzett papi áldás (*birkat ha-kohanim*) szertartásra utal.

¹¹ A kaddis egy Istent magasztaló arámi nyelvű imaszöveg, amelyet a szülők halála után a fiú kötelessége egy éven keresztül a közösségi ima keretében elmondani. Szokásos csak 11 hónapon át mondani ezt az imát, mivel a hagyomány szerint csak a súlyos bűnösök ügye tart 12 hónapig az égi ítélőszék előtt, akik közé szereteteinket nem soroljuk KLEIN 1992. 293.

¹² Sziddur: hétköznapi imakönyv.

¹³ Jehuda Löb Margoliot, *SuT Peri tevua* (Novidvor, 1786), no. 28.

¹⁴ *MisneTora*, Isszure bia 20:1.

¹⁵ Ennek bibliai gyökere Lev 21:4, 7.

az, hogy kibújjon a hamis szerepből. R. Margaliot korábbi jogi irodalomból vett analóg eseteket elemezve, illetve az indoklás logikus voltát mérlegelve úgy döntött, hogy engedélyezhető, hogy a vendég ifjú feleségül vegye az általa választott elvált nőt. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy véleménye szerint valamiféle bírság vagy testi fenyítés kiszabása nagyon is helyénvaló lenne a megtévesztés miatt.

Utolsó történetünkben – ellentétben az eddigiekkel – földrajzi értelemben vett határátlépésről nincs szó. Mint már utaltam rá, ennek központi szereplője társadalmi határon, a zsidó és keresztény közösséget elválasztó határon lépett át oda-vissza többször is.

„A Tóra szavairól kérdez a tisztázatlan ügyben, amely községében esett meg. Eszerint érkezett oda egy ifjú *Verboi*-ból¹⁶ Slomo néven, állítva, hogy ő nőtlen zsidó, és ott egy özvegyasszonyt rábeszél, hogy menjen hozzá feleségül. Háromheti ottlakás után [az asszony] feleségül ment hozzá esküvői baldachin alatt (*be-huppa*), házasságkötési szertartással; de ő az esküvő után elvett mindent a kezéből, és elszökött. Most ismertté vált, hogy néhány éve elhagyta a hitét, és keresztény felesége van *Verboi*-ban. Így ez a szerencsétlen asszony, aki hozzáment, kénytelen lesz *aguna* maradni egész életében, hacsak nem talál a számára gyógyírt oly módon, hogy a házasságot eleve érvénytelennek tekinti.”¹⁷

Aguna (= visszatartott, akadályozott) az az asszony, aki valamilyen oknál fogva magára maradt, de helyzete rendezetlensége miatt nem mehet újból férjhez. A háttérben állhat a férj eltűnése, amikor feltételezhető, de nem bizonyított a halála; a férj szabályos válás (válólevél) nélküli távozása, a sógor-házasság előírása, ahogy első ügyünknel láttuk; vagy akár, ahogy a mostani esetben olvassuk, egy házasságszédelgő nyereszkezdése. Az *aguna* helyzetének rendezése az asszony és az esetleges gyermekek létfenntartása miatt is mindig sürgető feladat. Feltételezhetjük, hogy a rászédett özvegy a gyors házasságkötésbe azért ment bele meggondolatlanul, mert eredeti helyzete is igen nehéz volt. Amibe azonban az eset lelepleződése után került, az egyenesen kilátástalan. Válólevelet szerezni az özvegy vagyonkájával megszökött házasságszédelgőtől, aki természetesen nem áll már a zsidó község ellenőrzése alatt: gyakorlatilag lehetetlen vállalkozás.

Az aszódi rabbi nem is ebben kéri Landau segítségét. A levelezésben fel sem merül, hogy a kitért férfit, aki a keresztény társadalom és jogrend normái szerint is törvényszegést követett el, bármilyen hatóság előtt felelősségre lehetne vonni, kártérítést követelni, vagy a rászédett asszony helyzetének rendezésére kötelezni. Az egyetlen felmerülő megoldás, amiben az aszódi rabbi a meghatározó tekintélyű Landau támogatását, megerősítését kéri, a házasság eleve érvénytelennek tekintése. Ennek jogi háttere a következő: a Deut 7:3 tiltása alapján a más népek fiaival vagy leányaival kötött vegyesházasság halákhikusan nem tekinthető házasságnak, így felbontani sem kell ahhoz, hogy a

¹⁶ Verbó (Nyitra vármegye).

¹⁷ Ezekiel Landau, *Noda bi-Jehuda* II: Even ha-ezer 80. A válasz címzettje Samuel Budespitz, aki 1798 és 1818 között Aszódon volt rabbi.

zsidó fél egy új, érvényes házasságot köthessen.¹⁸ Egyes – az aszódi rabbi által hivatkozott – szerzők ennek kiterjesztéseként fogalmazták meg a „hitehagyott esküvője nem esküvő” elvet. A többségi álláspont azonban az, hogy egy zsidó és egy kitért (vagy két kitért) fél közti házasság, ha a házasságkötés szabályos módon zajlott, akkor érvényes, vagyis csak válás vagy az egyik fél halála bonthatja fel.¹⁹ Bár az *aguna*-ügyekben nagyon is szokásos az asszonyok érdekében engedékenyen ítélni, Landau rabbi ez esetben a felmerülő eltérő vélemények ellenében is a szigorító állásponton maradt: „A döntés lezárása, hogy az a nő férjes asszony, és mindaddig, amíg nem szerez válólevelet a hitehagyottól, agunaként fog élni.” A döntés üzenete világos, míg a közösség kereite között maradó ügyeknél megengedhető egy súlyos bonyodalmakat okozó bizonytalan információtól eltekinteni (első ügy), megértően vagy egy elviselhető büntetéssel kezelni valakinek a nyilvánvalóvá vált hazugságát (második és harmadik ügy), addig a kitért férfi áldozatává vált nő ügyében nincs engedmény. A hátrány, amit az özvegy elszenved, a közösség egészére nézve intő jel: óvakodni kell a messziről jöttektől, kiváltképp, ha nem földrajzi távolság választ el tőlük.

IRODALOM

BÁNYAI Viktória

- 2008 *Ezekiel Landau prágai rabbi (1713–1793) döntvényeiből*: Magyarországi adatok. Hungaria Judaica 22. MTA Judaisztika Kutatóközpont, Budapest.

GRÜNVALD Fülöp – SCHEIBER Sándor

- 1963 Adalékok a magyar zsidóság településtörténetéhez a XVIII. század első felében. In: *Magyar Zsidó Oklevéltár* VII. MIOK, Budapest. 5–48.

KLEIN, L. Isaac

- 1992 *A Guide to Jewish Religious Practice*. The Jewish Theological Seminary of America, New York – Jerusalem.

¹⁸ bKiddusin 68b.

¹⁹ *Sulhan arukh*, EE 44, 9.

BÁNYAI, VIKTÓRIA

„PEOPLE FROM A FARAWAY LAND” Family law cases from the 18. century

The paper presents four family law cases: cases of marriage, divorce, levirate marriage and agunah. They occurred in the last third of the 18th century in Hungary, in Munkachevo, Kittsee and Aszód. The analysis focuses not on the halachic aspects of the law cases, but rather on a more general problem of history and mentality, on the problem of border-crossing both in geographical (territorial) and in social (cultural) meaning. In our focus are the local Jewish communities that are unable to control the people came from afar in the usual way, having insufficient information on their past, their marital status, their real intention. The analyzed texts are responsa from R. Ezekiel Landau (1713-1793), the chief-rabbi of Prague (*Noda bi-Yehudah*) and from R. Yehudah Löb Margalioth (1747-1811).